

ADALARDA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ

EDİTÖRLER

İsmail GÜLEÇ • Oğuz KARAKARTAL

KIBRIS SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları

Adalarda Türk-İslam Kültürü

Editörler: İsmail Güleç & Oğuz Karakartal

Birinci Baskı: Şubat 2018

ISBN: 978-605-63718-7-5

Baskı Hazırlık: Adem Şenel

Kapak: Fatih Durmuş

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Adalarda Türk-İslam Kültürü Sempozyumu'nun yapılmasında verdikleri destekten ötürü Kıbrıs Vakıflar İdaresi ile Lefkoşa Yunus Emre Enstitüsü'ne teşekkür eder.

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi

Haspolat Kavşağı Lefkoşa KKTC

Tel: +90 (392) 233 5522

e-mail: info@kisbu.edu.tr

web: www.kisbu.edu.tr

Sakız'da 19. yüzyılda İnşa Edilen Dört Selâtin Camisi: Mecidiye, Hamidiye, Orhaniye ve Osmaniye

Neval Konuk*

Özet

Sakız, 841 km²'lik yüzölçümüyle Ege denizinin beşinci büyük adası (Girit, Eğriboz, Midilli ve Rodos'tan sonra) durumundadır. Adı Chios / Khios, Chio / Scio, Khio şekillerinde geçer. Koyun adaları, Sisam, İpsara, Antiipsara, Karyot, Hurşid, Forno, Kalari ile (Venedik kayalıkları) birlikte Saruhan adaları olarak adlandırılan grup içerisinde yer alır. Sakız'da 19. yüzyılda ilki 1850 yılında, diğer üçü 1891 yılında inşa edilen dört selâtin camisi bulunmaktadır. Sultan Abdülmecid'in Sakız'da yaptırdığı Mecidiye Camisi'nde 1850 yılında Taif vapuruyla adaya gelen padişahın bizzat kendisi tarafından açılır. Kale içindeki Hamidiye Camisi ve kale dışındaki Osmaniye Camisi ve yeri tespit edilemeyen Orhaniye Camisi ise; inşa kitabelerine göre hicri 1309 (milâdi 1891) tarihinde inşa edilir. Tebliğimizde ele alacağımız dört selâtin camisi, Osmanlı dönemi, Osmanlı sonrası ve günümüzdeki durumları; arşiv belgeleri ve güncel fotoğraflar, kartpostallar, haritalar, Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ile Yunanca kaynaklarla ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti, Sakız adası, Selatin Camiler, Tanzimat sonrası Osmanlı Mimarisi, Osmanlı hakimiyeti.

Abstract

Chios, which is also known as Chios / Khios, Chio / Scio, is located on the Aegean's fifth largest island (after Crete, Eubria, Lesbos and Rhodes) with a surface area of 841 km². Sheep islands are located in the region grouped as Saruhan Islands, along with Ishmael, Ipsara, Antiipsara, Karyot, Hurşid, Forno, Kalari. In Sakız, there are four voluminous mosques, one of them was built in 1850 and the other three in 1891. Sultan Abdülmecid provided to erect Mecidiye Mosque in Sakız Island that was opened to public 1850 by the Sultan himself who came to the island by Taif Vaporet. The Hamidiye Mosque and the Osmaniye Mosque that is outside the Fortress and the Orhaniye Mosque, which can not be identified; according to the construction inscriptions, were built on the date of Hijri 1309 (1891). In our communiqué we will deal with four elected mosques, the Ottoman period, the post-Ottoman period and our current situation; archive documents and current photographs, postcards, maps, Ottoman archival documents of the Prime Ministry and Greek sources.

Keywords: Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti, Chios Island, Selatin Camis, Ottoman Architecture after Tanzimat Era, Ottoman Sovereign.

Giriş

Sakız'da 19. yüzyılda inşa edilen dört selâtin camisinin adaya ve Osmanlı mimarlığına kattığı yeni görünürlük ve mimari temsil bu çalışmanın fiziksel sınırlarını oluşturmaktadır.

* Öğr. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi, neval.konuk@marmara.edu.tr

Tanzimat Fermanı ve onunla birlikte başlayan dönem, her alanda Osmanlı devlet yapısını ve sosyal dokuyu yeniden şekillendiren bir süreçtir. Tanzimat, iktisadî ve içtimâî temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir.¹ Tanzimat dönemi olarak belirlenen aralık; 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan ortam ve ardından yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler, 1876'da Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve ardından I. Meşrutiyet'in ilân edilişi ile sınırlanan dönemi kapsar. Bu dönem, Osmanlı tarihinde oldukça önemli bir siyasal ve toplumsal eşik olarak kabul edilmektedir.

Bu önemli tarihsel aralıkta, merkezi idarenin paylaşıldığı devlet mekanizması genişlerken, hukuk, vergi sistemi, eğitim gibi birçok toplumsal alanda yapılan reformlar ve Avrupa devletleri ile artan ilişkiler, mimarlık pratiklerinin de dahil olduğu Osmanlı toplumsal hayatı üzerinde farklı etkiler yaratmıştır.²

3 Kasım 1839'da, Sultan Abdülmecid'in ve dönemin önemli yerli ve yabancı devlet adamlarının bulunduğu resmî bir törende, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın bugünkü Gülhane Parkı'na yerleştirilen bir kürsüye çıkarak okuduğu Tanzimat Fermanı ile uluslararası düzlemde yeni bir düzen kurulacağı ilân edilmiştir. Ferman'da yeni bir hukuk sisteminin oluşturulması, yeni meclisler ile yeni bir yönetim ve vergi sisteminin kurulması, devlet karşısında Müslüman-Gayrimüslim eşitliğinin sağlanması gibi birçok alanda önemli düzenlemelerin yapılacağı dile getirilmiştir.³ Tanzimat Fermanı, geleneksel nasihatnâme formatına uygun yapısına ve ifade biçimine rağmen, sahip olduğu yenilikçi içerik ile Osmanlı siyaset ideolojisinde hem sürekliliği hem de değişimi görünür kılan önemli bir adım olarak kabul edilir.⁴ İçerdiği esas haklar, idarî, mali ve askerî tedbirler, o zamanın Batılı devletleri gözönüne alınarak ileri sürülmüştür. Avrupaî bir devlet ilerlemesi (reform) taşıyan bu önemli adım, Osmanlı Devleti'nde önemli siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı ve hiçbir biçimde çizgisel ve kesintisiz olmayan, ikiyüz yıllık deneyimler ve çözümler zincirinin de halkasıdır.⁵ Daha öncesinde taşrada yerel otoriteler tarafından denetlenen toplumsal düzen, aracısız ve güçlü bir merkezi yönetimin denetimine geçmektedir.⁶ Fakat, bunun yanında, "Ehl-i İslâm ve milel-i sâire bi-müsâdât-ı saâhânemizde bilâ istisna mahzar olmak üzere" sözüyle imparatorluğun esas teşkilâtı bünyesi bakımından daha başka önemli bir inkılâbın temeli atılmıştır. Bundan böyle bütün kanunlarda,

1 İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir?" Ankara Üniversitesi DTCE, *Tarih Araştırmaları*, I, (1940/41), 1941, s. 237.

2 Akyürek, Göksun, *Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 1.

3 İnalçık, a. g. m., s. 31.

4 Deringil, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadi' ve 'Muhayyel Cemaat', ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, S. 54/55, 1991, s. 51; Mardin, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (Der. : Mehmet Ö. Alkan, Murat Gültekingil, Tanıl Bora), İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 43.

5 Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *Modern Devleti'n Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. : Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 116. Tanzimat Fermanı'nın ilânını hazırlayan bu tarihsel süreç, taşrada etkinliği artan ve merkezi yönetim için tehlike yaratan yerel iktidar odaklarının tasfiyesi ile birlikte, kişilere ve uzlaşıya dayalı esnek bir düzen fikrinin yerine, soyut bir adalet ve eşitlik kavramından beslenen yeni bir kanun ve düzen fikrinin gelişmesi olarak da tanımlanır (İslamoğlu, Huri, "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *Constituting Modernity: Private Property in the East and West* (Der. : Huri İslamoğlu), London I. B. Tauris, 2004, s. 285-286).

6 Akyürek, a. g. e., s. 14.

bütün hükümet icraatında “her sınıf tebanın müsâvâtı (eşitliği)” değişmez bir esas sayılır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu ve oluşma tarzı itibarıyla büyük bir önem kazanan bu prensip, Osmanlılık siyasetine temel teşkil ederek bütün Tanzimat devri boyunca en önemli bir role sahip olur⁷.

Tanzimat tarihinde ikinci aşamayı teşkil eden 1856 Islahat Fermanı, doğrudan doğruya Gayrimüslim reayayı ilgilendiren hususlar esasını teşkil etmekte ve bunlar için eksiksiz ve belirgin bir hukuk eşitliği tanınmaktadır. Fermanın bir yerinde “*hukukça olan müsâvât dahi vazifece olan müsâvâtı müstelzim (gerekli) olduğundan Hıristiyan vesair teba-i gayrimüslime dahi ahali-i İslâm misillü*” ibaresi yeni durumu açık bir şekilde göstermektedir. Islahat Fermanı’nda hâkim olan düşünce, Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik temininden ibarettir. Osmanlı’nın bu siyasetinde bilhassa Fransa’nın büyük rolü vardır. Fransa, hukuk eşitliği sayesinde “*ittihâd-ı anasır*”ın gerçekleşebileceğine inanıyor ve bu sayede Rusya’ya karşı doğuda “*birleşik bir Osmanlı İmparatorluğu*” yükseltmek istiyordu⁸.

Osmanlı’nın ileri gelenlerinin ilk kez İngiliz ve Fransızların düzenledikleri balolara katılmaları; geleneksel eğitim yanında Batılı tarzda eğitim de verilen ilk taht adayı olan ve Fransızca bilen Abdülmecid’in Fransız dergi ve gazetelerine abone olması; yine Abdülmecid’in Fransız Elçiliği’ndeki bir baloda Legion d’Honneur nişanıyla onurlandırılması (1856); kentler için Fransa kentleri örnek alınarak yeni bir yönetim sisteminin getirilmesi; Avrupa’ya giden ilk Osmanlı padişahı olarak Abdülaziz’in gezi programında ön sıralarda Paris ve Londra’nın bulunması; V. Murad’ın Fransız hukuku örnek alınarak bir anayasa hazırlanmasını istemesi; 1879-1886 döneminde İstanbul’da açılan 17 Rüştiyede Arapça ve Farsça’nın yanısıra Fransızca öğretimini de yer verilmesi gibi konularda Avrupa’nın, özellikle Fransa ve İngiltere’nin etkisi ağırlıklı olarak görülebilmektedir⁹.

Tanzimat dönemi, klâsik anlayışın öngördüğü hâliyle sadece 1839-1876 yıllarını içeren biçimde değil, Sultan II. Abdülhamid dönemini de kapsayacak şekilde ele alınmalıdır. Bunun sebebi, siyasal iktidarın bünyesel değişimine rağmen Osmanlı modernleşmesi açısından iki dönemin ciddi süreklilikler taşıyor olmasıdır. Bu sürekliliklerin en belirgin olanı ise her iki dönemde de reform pratiklerinin sadece devlete değil topluma da bir düzen getirme çabası etrafında şekillenmesidir. Hedeflenen bu düzen için merkezî otoritenin güçlü olması gerektiği anlayışı iki dönemde (Tanzimat’ın ilanından Islahat Fermanı’na kadar olan süreç ile Islahat Fermanı’nın ilanından 1912 Balkan Savaşları’na kadar olan dönem) de tavizsiz olarak devam etmiştir.

Tanzimat sonrası 1864 yılında ilk defa **Vilâyet Nizâmnâmesi** yayımlandıktan sonra, idarî değişikliklere gidilir. Ortaya çıkan bu yönetsel değişimle birlikte, kentlerin mekânsal biçimlenmesinde birçok yeni kentsel öge ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı’da Tanzimat sonrasında egemen olan ideolojik yönelimlerle şekillenen erkin mekânları yeni işlevlerle yeniden biçimlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin uzun süreli son dönemi olan 19. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı boyunca (1876–1909) imparatorluk genelinde özellikle şehirlerde sosyal

7 İnalçık, Halil, *Tanzimat I, 100. Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 31.

8 Engelhardt, Edouard-Philippe, *Tanzimat ve Türkiye* (Çev. :Ali Reşad), Kaknüs Yay., 1999, 2. baskı, s. 36.

9 Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 1999, s. 489.

ve ekonomik alanda büyük değişimler yaşanır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde büyük çaplı imar faaliyetleri ile Osmanlı kentlerinde çağdaş kent düzenlemeleri, devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu kamu yapıları ve kamusal anıtlar yapılır. Bu binaların büyük bir bölümü, günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Sakız Adası'nın Tarihçesi

Sakız, 841 km²'lik yüzölçümüyle Ege denizinin beşinci büyük adasıdır (Girit, Eğriboz, Mıdilli ve Rodos'tan sonra). Adı Chios / Khios, Chio / Scio, Khio şekillerinde geçer. Koyun adaları, Sisam, İpsara, Antiipsara, Karyot, Hurşid, Forno, Kalari ile (Venedik kayalıkları) birlikte Saruhan adaları olarak adlandırılan grup içerisinde yer alır. Sakız¹⁰, Anadolu Yarımadası'ndan en dar yeri 4 deniz mili olan bir boğazla ayrılır¹¹.

Hac yolu üzerinde bulunması, buradaki idarenin zayıflaması, halkın hoşnutsuzluğu, zaman zaman korsan yatağı hâline gelmesi, bilhassa Malta şövalyelerine Osmanlı donanması hakkında bilgi verildiğinin öğrenilmesi, verginin düzenli biçimde ödenmemesi gibi sebeplerle Sakız adası Kaptanıderyâ Piyâle Paşa tarafından çatışma olmaksızın 14 Nisan 1566 (24 Ramazan 973)'da fethedilir.¹² Ancak, bu tarihten sonra Sakız 1913 yılında Osmanlı hakimiyetinden çıkışına kadar pek çok defa saldırıya, işgale ve ayaklanmaya uğrar.¹³

10 Sakız aynı zamanda en iyi cinsi burada yetiştirilen, ispirtolu içki ve tatlı imalinde kullanılan, tıpta ve hoş kokusu sebebiyle özellikle yerli halkın ağızda çiğnediği maddenin adıdır ve buna "mastaki / mastika" denilir.

11 Örenç, Ali Fuat, "Sakız Adası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2009, c. 36, s. 6.

12 Ada'nın Osmanlılar tarafından 1566'da fethinden önce çok sayıda Türk akınları olur. "Sakız 670 yılında Arapların eline geçer. Bizans İmparatorluğu'nun gerileme devrine tekabül eden XI. y. yda Anadolu sahillerini ele geçiren Selçuklular'ın akınlarmına sahne olur. 1072'de adaya ilk Türk akını gerçekleşir; İzmir ve civarının hâkimi Çaka Bey adayı ele geçirir (1089-1091). Çaka'nın tarih sahnesinden çekilmesiyle Sakız'da tekrar Bizans hâkimiyeti kurulur. 1124-1145 ve 1171-1172 yıllarında Venedik istilâsı yaşanır. 1204'te IV. Haçlı Seferi'ne katılan Latinler'in İstanbul'u zaptından sonra yapılan taksimatta Sakız, İstanbul Latin İmparatorluğu'nun payına düşer. Adadaki Latin hâkimiyeti fazla uzun sürmez ve İmparator III. İoannes Vatatzes adayı 1247'de tekrar Bizans topraklarına katar. 1292'de Sicilyalı Ruggero di Loria'nın, 1303'te Katalanlı Ruggero de Flor'un saldırısına uğrar. İmparator, bilhassa Aydınoğulları Beyliği'nin tehdidi karşısında 1304'te yeni Foça hâkimi Cenevizli Benedetto Zaccaria'dan yardım ister ve Sakız bir oldubitti ile bu kişinin kontrolüne geçer. 1306'da Menteşe Beyliği'ne ait otuz gemilik bir Türk filosu adayı yağmalar ve aldığı esirlerle İzmir'e döner. Sakız bir süre bu beyliğin idaresinde kaldıysa da Benedetto'nun halefi olan Martino Zaccaria 1314 yılından itibaren adada hâkimiyeti sağlar. İmparator III. Andronikos 1329'da Cenevizli Benedetto'yu adadan uzaklaştırır, yerine vali sıfatıyla III. Benedetto'yu getirerek tekrar Bizans'a bağlar. Ancak 1346'da Cenovalı Simone Vignosi, kendi gayretiyle oluşturduğu donanmasıyla bölgedeki en büyük rakibi Venedikliler'in Sakız'a yerleşme ihtimaline karşı burayı işgal eder (15-21 Haziran). Zayıf durumda olan Cenova hükümeti, armatör Simone Vignosi ile anlaşıp Ceneviz toprağı olarak kabul edilen Sakız'da Maona (Mahona / Mahonesi) adıyla anılan şirketin tasarruf hakkını tanır. Maona idaresi, ticari rakipleri Venedik'in baskısına karşı Akdeniz'in bu stratejik adasını ellerinde tutabilmek için Batı Anadolu Türkmen beylerine vergi verir (Aydınoğulları'na ve Saruhan beylerine 500'er duka). Yıldırım Bayezid beylikleri Osmanlı topraklarına katınca Sakız'a buğday gönderilmesini yasakladığı gibi altmış gemilik bir filo yollar. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Anadolu'ya hâkim olup İzmir'i alınca Maonalar ona vergi vermeye başlar. 1412'de Sakız'a yönelik Osmanlı hücumu Cenova ve Rodos'tan gelen yardımlarla engellenebilir. Çelebi Sultan Mehmed'in İzmir kuşatması esnasında yapılan bir anlaşma ile yıllık vergileri 4000 altın dukaya çıkarılır (1418). II. Murad zamanında ilişkiler daha da ilerler ve 1431'de adayı kuşatan Venedikliler'e karşı Osmanlı donanmasından yardım istenir. Fâtih 1455'te bir alacak meselesini bahane ederek adaya önce Hamza Bey, ardından Yunus Bey kumandasında iki filo yolladıysa da bir sonuç elde edemez. 1456'da Sakız üzerine yeni bir hazırlık yapılırken verginin 10.000 dukaya çıkarılmasıyla bundan vazgeçilir" (Örenç, a. g. m., s. 6-7).

13 "Sakız, 1694'te meydana gelen kısa süreli Venedik işgaline kadar Kaptanpaşa eyaletindeki idari durumunu

Tanzimat sonrasında Sultan Abdülmecid 1850'de Sakız'a uğrar ve kendi adına yapılmış cami ile diğer önemli yerleri ziyaret eder. Ada, 1849 ve 1863'te iki büyük yangın geçirir. 1880'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin merkezi hâline gelir. 3 Nisan 1881'de korkunç bir deprem felaketi yaşar.¹⁴ Deprem sonrası, Tepecik (Vounaki) Parkı büyük zarar görür. Ardından, buraya uzun yıllar orada kalacak olan depremzedeler için barakalar inşa edilir. Devamında bölgede ağaçlarla kaplı güzel bir bahçe yapılır ve burada yerel halk, bayram /yortu akşamlarında gezintiye çıkarak tabakhaneye kadar ve kuzey kıyıda bulunan tersaneyeye kadar yürüyüş yapar.

Bu dönemde şehrin merkezinde geniş kapsamlı bir yenileme çalışması da başlatılır. Rıhtım inşası, yol genişletme ve yollara taş döşeme yapılır. Yapılan en büyük çalışma ise, limanın inşasıdır. Ayrıca, yeni bir hükümet konağı, adliye dairesi, zaptiye binası, hapis-hane, postane, askerî hastane, büyük ve küçük kışla olmak üzere çeşitli kamu binaları inşa edilir.¹⁵ Ancak, Sakız'ın vilâyet merkezi olma durumu fazla uzun sürmez. 20 Kasım 1887 tarihli bir kararla vilâyetin merkezi tekrar Rodos'a taşınır.¹⁶

Trablusgarp Savaşı esnasında 7 Nisan 1912'de bombalanan adaya 25 Kasım'da Yunanlılar çıkarma yapar ve 3 Ocak 1913'te Osmanlı garnizonu teslim olur.¹⁷

korur. Venedikliler 8 Eylül 1694'te Papalık, Floransa ve Malta donanmalarının da yardımlarıyla Sakız'ı kuşatır. Kaleyi 1370 askerle koruyan Silâhdar Hasan Paşa, Kaptan-ı deryâ Helvacı Yüsun Paşadan yardım alamadığından, 21 Eylül'de ada vire ile Antonio Zeno'ya teslim edilir. Ancak, Osmanlı filosunun karşı harekâtı sonucu 22 Şubat 1695'te kale geri alınır. XVIII. y. y. sonlarında Sakız'a ve bölgeye yönelik en ciddi saldırı 1770'te Rus donanmasının Akdeniz'e ulaşmasıyla gerçekleşir. 1821 Rum İsyamı Sakız'ı da etkiler ve büyük hasara sebep olur. 1827 sonlarında Fransız albayı Favier kumandasında doksanı aşkın gemi adayı kuşatır. Ada muhafızının ısrarlı yardım talepleri üzerine Çengelöğlü Tâhir Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması 14 Mart 1828'de ada önlerine gelir ve yaklaşık bir buçuk yıl süren Sakız'ın ikinci büyük muhasarası kaldırılır" (Örenç, a. g. m., s. 7).

- 14 Sannav, Sabri Can, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", TD, XXXIX (2004), s. 125-137.
- 15 Konuk, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Ottoman Architecture in Lesbos, Rhodes, Chios and Kos Islands*, Dışişleri Bakanlığı, SAM Yay, Ankara, 2008, s. 34-35, 44-45, 58-59, 136-139, 148-149, 168-169, 176, 180, 200-201, 206-207.
- 16 "Rodos'tan Sakız'a nakledilen Vilâyet merkezinin, tekrardan Rodos'a nakli münasebetiyle Rodos'taki Mutasarrıflık heyetinin de Sakız'a gelmeleri için Padişah tarafından emir verildiğinden, Sancak mutasarrıflığına Namık Kemal Beyefendi ile daha önce Rodos adliyesini düzenlemek üzere gönderilen İstinaf Mahkemesi reisi Tevfik Bey ile Rodos Sancağı Yazı İşleri müdürü Baha Beyler, Vilâyet emrine verilen Eser-i Nüzhet vapuruyla, Rodos'tan hareket ederek, Sakız'a bağlı bazı adalara uğrayarak Salı günü sabahleyin Sakız Limanı'na varırlar. Vardıklarında vilâyet ileri gelenleri ve memurlar ve ayrıca Müslüman ve Hristiyan halktan ileri gelenler tarafından iskelede karşılandılar. Mutasarrıf Kemal Bey'in vapurdan çıkacağı sırada Sakız Kalesi'nden on yedi pare top atılarak karşılanmış, bu arada asker ve subaylar ile öğrenciler iskeleden hükümet dairesine kadar iki taraflı saf tutmuşlar, bunların arasından hükümet ileri gelenleriyle hükümet dairesine kadar gidilmiş ve orada devlet erkânı mutasarrıf beyi tebrik etmişlerdir. Sakız Adası, vilâyet merkezi sıfatını yitirmesinden dolayı, ticari sebeplerle halk biraz mahzun olmuş ise de Kemal Bey'in şahsında verdiği güvence nedeniyle rahatlamışlar ve başarısı için dua etmişlerdir" (Namık Kemal'in Hususî Mektupları IV, Rodos ve Sakız Mektupları, (Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1986, s. 487).
- 17 "Yunan işgalinin ardından ilgili devletlerin adaların geleceğine dair yaptığı görüşmelerde (30 Mayıs 1913 tarihli Londra ve 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmaları) Sakız'ın Osmanlı tarafında kalması için Yunan Başbakanı Venizelos ile yapılan müzakereler I. Dünya Savaşı'nın çıkışı ile neticesiz kalır. Yunan işgali sonrasında Sakız Şer'i Mahkemesi'nin kayıtları tahrip edildiği için bilhassa vakıf mallarının tasarrufu hususunda sorunlar yaşanır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın ilgili 12 ve 13. maddeleri hükmünce

Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması üzerine Sakız Adası'nın Osmanlı idaresinden çıkışı iyice hızlanır. Ada'nın Müslüman halkı göçe zorlanır. Lozan Konferansıyla da Gökçeada ve Bozcaada dışındaki Ege Adaları Osmanlı egemenliğinden tamamen çıkar. Bu çerçevede Sakız askerden arındırılmak şartıyla Yunanistan'a bırakılır. Nüfus Mübadelesi ile buradaki Müslüman halk Anadolu'ya getirilip İzmir ve çevresinde iskân edilir.

Bu makalede Sakız Adası'nda 19. yüzyılda inşa ettirilen dört selâtin camisi tarihçeleri, mimari özellikleri ve güncel durumlarıyla ele alınmıştır. Bu yapılardan ilki 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in inşa ettirdiği Mecidiye Camii, diğer üçü 1891 yılında inşa edilen Hamidiye, Osmaniye ve Orhaniye Camileridir.

Mecidiye Camisi

Sakız şehrinin merkezinde, Vounakiou Meydanı'nda, Kanari Sokak, Nu. 10'dadır. Mecidiye Camisi, adanın kalesinin batı tarafında Tepecik (Vunalaki) adı verilen şehir parkının karşısında yer almaktadır. Melek Mehmed Paşa 1768'de bu alanın merkezine bugün hâlâ ayakta duran mermer meydan çeşmesi inşa ettirir. Ancak, ilerleyen yıllarda bu alanın bir bölümü, ağaçlıklı bir parka dönüştürülür. Tanzimat sonrasında ise, bu alanın içerisine hükümet konağı, adliye, postane, mahkeme binası ile büyük kışla gibi Osmanlı Tanzimat erkinin ve ideolojisinin sembolü binalar inşa edilir. Bugün, bu kamu binaları ayakta değildir.

Sultan Abdülmecid,¹⁸ imparatorluğun durumunu görüp anlamak için, babası Sultan II. Mahmud gibi, bazı bölgelere seyahat eder.¹⁹ Ege Adalarına ilki 1845'te, ikincisi 2 Haziran 1850'de iki seyahat gerçekleştirir. İkinci seyahati, yirmi dört gün sürer.²⁰ Beraberinde veliaht Abdülaziz Efendi'den başka Murad Efendi, Serasker Rıza Paşa, Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa ve Ticaret Nazırı İsmail Paşada hazır bulunur. Limni, Girid, Rodos, Marmaris, Bodrum, İstanköy, Kuşadası ve Sakız'ı gördükten sonra İstanbul'a döner. Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı cami, 1850 yılında Taif vapuruyla adaya gelen padişahın bizzat kendisi tarafından açılır.

Padişah Sakız'da kendi adına yaptırılan camiinin açılışının yanı sıra, adadaki diğer önemli yerleri de ziyaret etmiştir. Cengiz Bektaş; "Cami, 1865'te Sultan Mecid ziyaret edecek diye yapılmış, ancak padişah gelmemiştir" demekle birlikte, padişah Sakız'a gelmiştir.²¹

askerden arındırılması şartıyla Sakız Yunanistan'a bırakılır. II. Dünya Savaşı'nda Ege adalarını ele geçiren Alman birlikleri 5 Mayıs 1941'de Sakız'a asker çıkararak direniş gösteren bölgeleri bombalar. Bazı Sakızlılar Çeşme'ye sığınır. Ada savaş sonrası tekrar Yunanistan'a bırakılır" (Örenç, a. g. m., s. 8).

18 Sultan Abdülmecid, 23 Nisan 1823'te doğar. Sultan II. Mahmud'un oğludur. Babasının ölümü üzerine 1 Temmuz 1839'da tahta çıkar ve 25 Haziran 1861'de ölür. İmparatorluğun durumunu yakından görmek için, Anadolu, Rumeli ve Adalara seyahatler yapar. Kendisinden önce başlamış olan yeni düzen çalışmalarına devam ettirir (Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, c. V, 1994, Lev. XII.)

19 Konuk, Neval, *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları/The Rumelia Journey of Sultan Mahmud II and Memory Stones*, T. C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2016, 160s.

20 Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, c. VI, s. 102-103.

21 Bektaş, Cengiz, "Sakız", *Yapı*, Temmuz-1988, S. 188, s. 75.

Ayrıca, geldiği tarih 1850'dir. Sayın Bektaş'ın verdiği 1865 tarihinde Sultan Abdülmecid hayatta bile değildir. Padişahın ziyareti esnasında, Bahriye Mektebi'nin açılması da uygun bulunmuştur.

Mecidiye Camii'nin inşa süreci iki devreye ayrılabilir. Birinci devre inşaatın başlamasından 12 Kasım 1848 tarihine kadarki süreci kapsamaktadır. Birinci devre, cami inşaatının hemen hemen tamamlanıp ibadete açıldığı dönemdir. İkinci devre ise, cami çeşme ve muvakkithanenin eksikliklerinin giderildiği, tuvaletlerin yapıldığı, daha da önemlisi Mecidiye Camii personel giderlerinin karşılanması için camiin üç tarafına 11 adet mağazanın yapıldığı devre olmuştur.²²

Sultan Abdülmecid Han'ın irâde-i seniyyesi ve onun vakıf kaynaklarıyla inşa edilmiş olmasından dolayı Sakız Adası İskelebaşı'ndaki bu camiye Mecidiye Camii adı verilmiştir.²³ Mecidiye, içinde camisi, çeşmesi, suyolları, muvakkithanesi ve tuvaletlerin bulunduğu küçük bir külliye andırmaktadır. Buranın inşaatına Sakız kaymakamı Mahmud Belig Efendi zamanında başlanmış,²⁴ onun görevden alınmasından sonra yerine getirilen Hüseyin Sücûdi Efendi zamanında tamamlanmıştır.²⁵ Mecidiye'yi inşa eden Türk mühendis Osman Tevfik Efendi'dir.²⁶ Buranın inşasından sorumlu en üst düzeydeki kişi ise, zamanın Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Mehmed Hasib Paşadır.²⁷ Mecidiye Camii'nin inşaatına başlanması Sakız'daki Müslüman Türk toplumunu ziyadesiyle memnun etmiştir.

İnşaat devam ederken İstanbul'a giden mühendis Osman Tevfik Efendi, cami avlusuna bir çeşme yapılması hususunda ahalinin arzusu olduğunu, ancak kendilerinin bunu gerçekleştirecek ekonomik güçten yoksun olduklarını, ayrıca çeşme ve suyollarının yapılması durumunda adanın bir kat daha mamur hale geleceğini dile getirmiştir. Talepleri kabul gören Osman Tevfik Efendi cami inşaatının tamamlanması, çeşme ve suyollarının da yapılması ile ilgili irâde-i seniyye ile birlikte Sakız'a geri dönmüştür.²⁸

Cami, Sakız'da Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin hemen akabinde müzehane olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁹ Günümüzde de halen Bizans Eserleri Müzesi olarak

22 Sakız'da Mecidiye Camisi için bkz. : Deniz, Şefaattin, "Sakız Mecidiye Camii'nin İnşaat Süreci ve Açılışı", *History Studies International Journal of History*, Volume 7 Issue 4, p. 47-68, December 2015, s. 47-68.

23 VGMA., Ahkâm-ı Sultân Abdülmecid Han, Defter No: 997, s. 9.

24 VGMA., Cânib-i Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn, Defter No: 998, s. 11.

25 VGMA., Mecidiye, Defter No: 999, s. 84, 89.

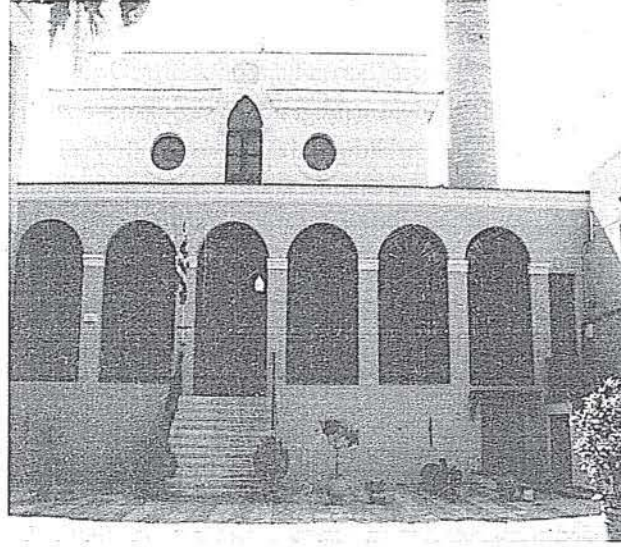
26 Defterlerde Osman Tevfik Efendi'nin ismi bazen ise Osman Efendi olarak geçmektedir. VGMA., Defter No: 999, s. 42; VGMA., Defter No: 998, s. 11, 14.

27 VGMA., Defter No: 997, s. 9-10. Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Mehmed Hasib, çeşitli devlet kademelerinde görev yaptıktan sonra 1834 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırlığı'na atanmış, Haremeyn Vakıfları, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ve Darphane-i Âmire Nezâreti'yle birleştirilmesinden sonra 1838 yılında buraya atanarak ikinci defa Evkâf Nâzırı olmuştur. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışıyla Evkâf ve Darbhâne ayrılınca bu görevden alınmıştır. 1844 ile 1849 arasında yeniden Evkâf Nâzırlığı'na getirilmiştir. Yani Sakız Mecidiye Camii'nin inşası sırasında kendisi bu makamda idi. Hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri (2)", *Vakıflar Dergisi*, S. 16, Ankara, 1982, s. 34-37.

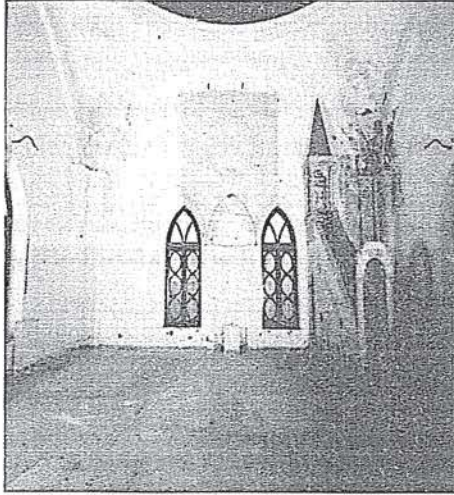
28 VGMA., Defter No: 997, s. 9.

29 Mübadele sırasında düzenlenen 11 Kasım 1925 tarihli VGMA., Defter:2439, s. 290-291'de caminin müzehane olarak kullanıldığı kayıttır.

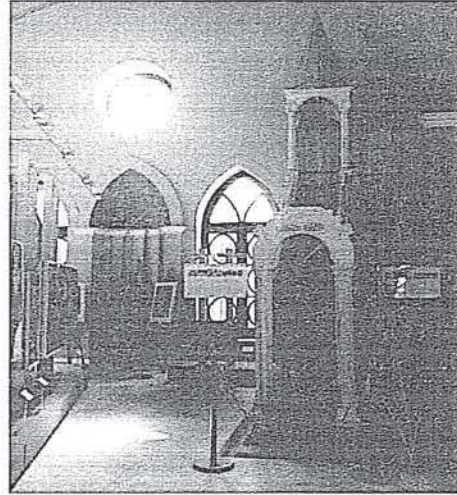
faaliyet göstermektedir. Yapı, 15 Ekim 1927 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle tescil edilmiştir.

Fotoğraf 1: Sakız Mecidiye Camisi restorasyon sonrası görünüşü (Foto:Neval Konuk, 2015).

Fotoğraf 15: Sakız Mecidiye Camisi'nin restorasyon öncesi harimi

Fotoğraf 16: Sakız Mecidiye Camisi'nin restorasyon sonrası harimi (Foto: Neval Konuk, 2015).

Mecidiye Camisi, geniş bir avlu içerisinde yer almaktadır. Avludan girişin hemen solunda asırlara meydan okumuş yaşlı bir çınar ağacı ile Mecidiye Çeşmesi, sağında ise muvakkithanesi bulunmaktadır. Çeşmenin üç tarafı açık olup, doğu cephesi başka bir yapıya bitişiktir. Kuzey yönünde tarih taşı bulunmaktadır.

Çeşmenin kitabesinin transkripsiyonu şu şekildedir:

Zülâl-i 'ayn-ı şevket Hazret-i Abdülmecîd Han'ın
O şâhın mevce-i deryâ-yı cûdî cûşa geldikçe
Husûsiyle bu sûye ideli icrâ inâyâtın
O hâkân eylesün nûş-ı miyâh-ı âfiyet dâim
Bu târih itdi Ziver gel ki yek mâsûra-i cevher”

Avluya girişte sağda bulunan altıgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülü muvakkithane günümüzde, müze ve Sakız'daki Bizans eserleri hakkında bilgi veren bir sinema salonu olarak kullanılmaktadır.

Camiye on basamaklı mermer bir merdivenle çıkılmaktadır. Giriş kapısının sağında üç, solunda ise iki olmak üzere beş pencere bulunmaktadır. Son cemaat mahallinin bulunduğu mekân müze görevlilerinin misafirleri karşıladığı yerdir. Son cemaat mahallinden asıl mekâna giriş kapısının üzerinde caminin inşa kitabesi bulunmaktadır. Üç sütun ve altı satırdan oluşan kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Şehinşâh-ı cihân-bân-ı zamâne
Kesirü'l-mâdelele Abdülmecîd Hân
Olub âsâr-ı cûdî dehre şâmil
Virir dünyâyâ ahdi zînet ü şân
Cihân hayrâtı ile buldı zînet
Vücûd-ı pâkî olmuş zill-ı Yezdân
Bu husnın (kale, hisar) hâricinde yokdı câmi'
Yapub bu ma'bedi nâs oldı şâdân
Leb-i deryâda bu câmi' yapıldı
Sakız bak sayesinde buldı 'unvân
Ezân-ı şevketin tâ rûz-ı mahşer
İlâhî kil zaferle zîb-i devrân
Olur itmâmına târih Ziver
Bu beyt-i nazm olunca cevher-efşân
Sakızda kıldı bu câmi binâsın
Şeh-i pür-mecd-i dehre Abdü'l-Mecîd Hân 1264”

Ziver Bey tarafından metni yazılan kitabeden caminin hicri 1264(miladi 1848)'de inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Dikdörtgen planlı olan cami, kubbeye örtülüdür. Merdivenlerle çıkılan son cemaat yeri, altı bölümlüdür. Kıрма çatısı, dört bölümlü son cemaat yeri, avlu girişinin sağında çeşme ve sol tarafında da muvakkithane ile ön(kuzey) cephesinin üst kısımlarında da, üç adet kare pencere yer aldığı görülmektedir. Günümüzde, ön (kuzey) cephede yanlarda iki yuvarlak pencere ile ortalarında gotik kemerli bir pencere bulunmaktadır. Gotik kemerli pencerenin üstündeki mermer madalyon içerisinde de Sultan Abdülmecîd'in tuğrası vardır. Caminin kuzey-batı köşede yer alan tuğla minaresi, tek şerefelidir. Sakız limanına yanaşan her gemiden minaresi rahatlıkla görülmektedir.

Camiin mihrab ve mermer minberi hâlâ özgünlüğünü korumaktadır. Mihrab son derece sade olup üzerinde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Minberde ise Lâ ilâhe illâ-lâh Muhammeden Resûlullâh yazılıdır. Camiinin içinde Osmanlı Müslüman mezartaşları ile Rum ve Yahudilere ait mezar taşları, Sakız'ın Osmanlı öncesi tarihine ait değişik objeler sergilenmektedir.

Cami inşa edildikten yaklaşık on dört yıl sonra, tamire ihtiyaç duyulduğu 5 Ocak 1864 tarihli bir irâdeden anlaşılmaktadır³⁰. Sakız'da 1881'de meydana gelen yıkıcı büyük depremde, cami hasar görür. Tamir edilebilmesi için uzun yazışmalar yapılır.³¹ Ancak, cami tamir edilmesine ihtiyaç duyulduktan yaklaşık otuzüç yıl sonra, 14 Kasım 1904'te onarılarak açılabilir.³²

Günümüzde müze olarak faaliyet gösteren Mecidiye Camisi, 1. 496. 698 Avro'ya malolan bir restorasyon geçirmiştir. Caminin karşısında yer alan eski adıyla Kılıç, şimdiki adıyla Vounakiou Meydanı'nda Hamidiye Çeşmesi bulunmaktadır.

Hamidiye (Bayraklı) Camii

Sakız (Chios) Kalesi içinde, Cami, Osmanlı dönemi konut dokusunun halen yoğun olduğu Agios Georgis Sokaktadır. İnşa kitabesine göre hicri 1309 (milâdi 1891)'de inşa edilmiştir. Cami, Yunanistan Kültür Bakanlığı'nın 5 Mart 1999 tarihli kararıyla, tescil edilmiştir. Aslı fonksiyonunu sürdüremeyen cami, günümüzde elektronik eşya tamirhanesi olarak kullanılmaktadır.

Yapı, dikdörtgen plânlı ve çatılıdır. Son cemaat yeri, yıkılmıştır. Giriş cephesindeki izlerinden, son cemaat yerinin sundurma olduğu anlaşılmaktadır. Caminin ön ve arka cephelelerinde ikişer, doğu ve batı cephelelerinde üçer pencere yer almaktadır.

Yapının içine girilememiştir. Hariminin fotoğrafları, kapının altındaki delikten çekilmiştir. Mihrabının üzerindeki levhada, "Küllemâ dahale aleyha Zekeriyü'l- mihrâb" yazılıdır. Ahşap kadınlar mahfili hâlâ durmaktadır. Minberi, ise günümüze ulaşmamıştır. Elektronik eşya tamirhanesi olarak kullanılan caminin hariminde, çok sayıda bozuk elektronik eşya yer almaktadır.

Caminin inşa kitabesi giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabelerin metnini, kapı, mihrap ve kitabe çizimlerini içeren 29 Ekim 1891 tarihli bir arşiv belgesi mevcuttur.³³

Kitabesinin metninin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Şeh iklim-i kerem hüsrev-i ferhunde şiyem
Câmi-i din-i mübîn-i Padişâh-ı mülk-ârâ
Mülki hayrât ve müberrâtla firdevs-birîn
Kişveri ahsen-âsâr ile ümrân-pîrâ
Geldi ez-cümle vücûda şu mukaddes câmi'
Oldu târey-i mülûkânesi himmet-fermâ

30 BOA., İ. MVL., 500/22604, 25 B 1280.

31 BOA., Y. MTV., 218/15, 23 Ra 1319; BOA., Y. MTV., 219/8, 16 R 1319.

32 BOA., Y. PRK. UM., 72/66, 6 N 1322.

33 BOA., Y. PRK. BŞK., 23/112, 25 Ra 1309.

*Çıkarub Feyzi kulu yazdı bir bihîn târih
Bu Hamidiyyeyi kıldı şeh-ebrâr inşâ
1309 (Misri-zâde İskender”)*

Caminin kapısı üzerinde Feyzi tarafından yazılan kitabesinden, hicri 1309 (milâdi 1891)’da Sultan Abdülhamid tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde caminin tamirâtı ve görevlilerine yapılan ödemelerle ilgili belgelerde; 27 Aralık 1892’de Caminin imam ve müezzin maaşlarının Hazine-i Hassa Nezâreti’den ödenmesi,³⁴ 20 Şubat 1909’da da caminin tamiri için Hazine-i Hassa’da para olmadığından hükümetçe tamiri için imkân var ise de, Maliye Nezaretince gereğinin yapılması istenir.³⁵ 20 Kasım 1895 itibariyle, camiye imam ve hatip ataması yapılır. Ağustos 1898’de Caminin imam ve hatiplerine 150şer, müezzinlerine 100’er, yağ ve mum masrafı olarak 150 kuruş ödenmesi istenir. Bu meblağın 900 kuruşunun Aydın’daki padişah gelirleri için ödenmesi hususunda istekte bulunulur ve kabul edilir.³⁶

Günümüzde de, harap hâldeki Sakız Hamidiye Camisi’nin acil olarak restorasyona ihtiyacı vardır.³⁷

Fotoğraf 21: Sakız Hamidiye Camisi (Foto: Neval Konuk, 2017).

Orhaniye Camii

Sakız’da kale içinde yer alan caminin, bugün yeri tam olarak tespit edilememiştir. Kaynaklarda camide çalışan görevlilere yapılan ödemeler, görevlilerin isimleri ve tamiriyle ilgili bilgiler bulunmakla birlikte, ne zaman ve nasıl yıkıldığı ile mimari özellikleri bilinmemektedir. 1 Eylül 1892’de yapılan merasimle cami açılır.³⁸

Osmanlı döneminde caminin tamirâtı ve görevlilerine yapılan ödemelerle ilgili belgelerde; 27 Aralık 1892’de Caminin imam ve müezzin maaşlarının Hazine-i Hassa Nezâreti’den ödenmesi,³⁹ 20 Şubat 1909’da da caminin tamiri için Hazine-i Hassa’da para

34 BOA., Y. MTV., 73/59, 7 C 1310.

35 BOA., DH. MKT., 2745/50, 29 M 1327.

36 VGMA., 887/235, s. 530-531.

37 Konuk, 2008, s. 34-35.

38 BOA., Y. MTV., 66/53.

39 BOA., Y. MTV., 73/59, 7 C 1310.

olmadığından hükümetçe tamiri için imkân var ise de, Maliye Nezaretince gereğinin yapılması istenir.⁴⁰ 20 Kasım 1895 itibarıyla, camiye imam ve hatip ataması yapılır. Ağustos 1898'de Caminin imam ve hatiplerine 150şer, müezzinlerine 100'er, yağ ve mum masrafı olarak 150 kuruş ödenmesi istenir. Bu meblağın 900 kuruşunun Aydın'daki padişah gelirleri içinden ödenmesi hususunda istekte bulunulur ve kabul edilir.⁴¹

Osmaniye Camisi

Sakız (Chios) Kalesi dışında, Frenk Mahallesi (Frankomohalla)'nde, Monomachou Sokak'tadır.⁴² İnşa kitabesine göre hicrî 1309 (milâdî 1891)'da inşa edilmiştir. Aslı fonksiyonunu sürdüremeyen Cami, günümüzde Arkeoloji Müzesi'nin deposu ve ofisi olarak kullanılmaktadır. Yunanistan Kültür Bakanlığı'nın 21 Ocak 1983 tarihli kararıyla, tescil edilmiştir.

Osmaniye Camisi, Sakız Hamidiye Camisiyle aynı plan tipinde inşa edilmiştir. Her iki camininde planları, cephe düzenleri, pencere şemaları aynıdır. Kare plânlı cami, çatılıdır. Kuzey-doğu köşesinde sekizgen gövdeli minaresi bulunmaktadır. Gövdesinin altında, kare kaidesi yükselmektedir. Kırmızı-beyaz taşlardan oluşan gövdesi, güdüktür. Şerefesi, metal korkuluktur. Külâh ve petek kısmı gövdeye göre, kısa ve dar tutulmuştur. Kuzey-doğu köşeye bitişik bir bina da bulunmaktadır.

Caminin yıkılan son cemaat yeri, avlu ile çevrilidir. Ön cephedeki duvar izlerinden, son cemaat yerinin sundurma olduğu anlaşılmaktadır. Caminin tüm cephelerinde ikişer dikdörtgen pencere düzeni görülmektedir. Arazide yapılan inceleme sırasında, yapının içine girilemiştir.

Caminin inşa kitabesi kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabelerin metni, kapı, mihrap ve kitabe çizimlerini içeren 29 Ekim 1891 tarihli arşiv belgesi mevcuttur.⁴³

Kitabesinin metninin transkripsiyonu şu şekildedir:

*"Zill-ı Rahman Şehinşâh-ı hamîdü'l-ahlâk
Mefhar-ı millet-i pâkize-i Osmaniyye
Mülkünün her ciheti olmada firdevs-i berîn
Revnağ efzâ olalı himmet-i hâkaniyye
Kıldı bu secde ki, akdesi ez-cümle binâ
O bihîn vâsita-i rahmet-i sübhaniyye
İki tekbîr ile tarihini yazdı Feyzi
Dil-nişîn oldu zehi câmi-i Osmaniyye. 1309"*

Kapısı üzerinde Feyzi tarafından yazılan kitabesinden, hicrî 1309 (milâdî 1891)'da Sultan Abdülhamid tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde caminin tamirati ve görevlilerine yapılan ödemelerle ilgili belgelerde; 27 Aralık 1892'de Caminin imam ve müezzin maaşlarının Hazine-i Hassa Nezâretîden

40 BOA., DH. MKT., 2745/50, 29 M 1327.

41 VGMA., 887/235, s. 530-531.

42 Konuk, 2008, s. 58-59.

43 BOA., Y. PRK. BŞK., 23/112.

ödenmesi, 44 20 Şubat 1909'da da caminin tamiri için Hazine-i Hassada para olmadığından hükümetçe tamiri için imkân var ise de, Maliye Nezaretince gereğinin yapılması istenir⁴⁵. 20 Kasım 1895 itibarıyla, camiye imam ve hatip ataması yapılır. Ağustos 1898'de Caminin imam ve hatiplerine 150şer, müezzinlerine 100'er, yağ ve mum masrafı olarak 150 kuruş ödenmesi istenir. Bu meblağın 900 kuruşunun Aydındaki padişah gelirleri içinden ödenmesi hususunda istekte bulunulur ve kabul edilir.⁴⁶

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı dini ideolojisini yansıtan yapıları incelediğimizde, erkin göstergesini anlamak için o siyasi erkin bütünüyle kültürünü de anlamak gerekir. Çoğunlukla erki yansıtan kültür, diğer ideolojik yapılarla anlamlandırılır. Osmanlı'da elle tutulması zor devlet erki gözle görülen somut mimari simgelere bağlanmıştır. Bu çoğunlukla devletin idare mekanı olan saray ya da dini sembollerini olan camilerdir.

Bu bağlamda 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde camilerin simgesellik açısından iki anlamı vardır: "Birincisi caminin yapıldığı amaçla ilgili simgesellik; ikincisi yapının durduğu yerle kurduğu ilişkiden doğan simgesellik.

Kimi kültürel simgeler eskir, geçerliliklerini, anlatım ve etkileme güçlerini yitirirler, ya da anlam değiştirirler. Fakat, Rumeli coğrafyasında Tanzimat'ın ilanı sonrasında inşa edilen camiler, Osmanlı'nın günümüzde bölgede hâlâ duran ruhunun önemli sembolleridir.

İdeoloji, sanatta, hukukta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve toplumsal yaşamın bütün görünüşlerinde bulunan en yüksek dünya görüşüdür. Mimari yapılar gibi, kamuoyunu doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak etkileyen ya da etkileyebilecek olan her şey ona aittir. Kütüphaneler, okullar, dernekler, cadde ve alan isimleri, v. b. ideolojinin maddî yapısının canlı ve tarihsel bir modelini ortaya çıkarır.

İdeoloji, politika ve mimarlık arasındaki ilişki geçmişten günümüze kadar birçok anlamda ve kavramsal kullanımda dile getirilmiştir. Osmanlı'da Tanzimat sonrasında ege-men olan ideoloji ve yönelimler erkin mekanını biçimlendirmiştir. Tanzimat sonrası dönemin önerdiği toplumsal yaşamdaki değişiklikler, doğal olarak ideoloji ve siyasi erkin bir göstergesi şeklinde Osmanlı mimarisine yansımıştır. Çalışmamızda, Osmanlı padişahlarının Sakız'da inşa ettirdiği dört selâtin camisi bu ekseninde ele alınmıştır.

Sultan Abdülmecid'in Sakız Mecidiye Camii'ni yaptırmasındaki çok sayıda amaç bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz; adada Rumlar tarafından çıkarılan ayaklanmalardan sonra burada devlet erkini hissettirmeye ve mimariyle görünürlüğünü sağlamaya yöneliktir. Elbette, Kale dışında bir caminin olmaması, adada yaşayan Müslüman Türklerin bu yönde bir talebinin bulunması da caminin inşa edilmesinde etkili olmuştur. Sultan Abdülmecid, Sakız Mecidiye Camii'nin açılışı çerçevesinde diğer adalara ve kıyılara yaptığı ziyaretlerle, hem Yunanistan'a hem de diğer devletlere Akdeniz'in ve Akdeniz adalarının hakiminin Osmanlı Devleti olduğu mesajını vermiştir.

44 BOA., Y. MTV., 73/59, 7 C 1310.

45 BOA., DH. MKT., 2745/50, 29 M 1327.

46 VGMA., 887/235, s. 530-531.

Bir diğer önemli husus ise şudur: 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen mimari eserlerde Rum-Ermeni usta ve mühendislerin belirgin etkisine rağmen Mecidiye Camisi'ni inşa eden mühendis ile yardımcılarının hepsinin Türk olmasıdır.

Osmanlı toplumu genel olarak, İslam dininin, askerce yaşamın, devlet yönetimi konusunda özel bir biçimin toplamından oluşan bir varlık olarak görülebilir. Ancak, 20. yüzyılda dünyada meydana gelen değişiklikler ve yenilikler, bu toplumun devletin vatandaş üzerindeki haklarını yeniden gözden geçirmesine ve değiştirmesine yol açmıştır. 20. yüzyılda Osmanlı'nın dini erkinin sembolü camiler, Bu değişimin ve modernleşmenin Sakız'daki dört simgesi olarak görülmelidir.

Ayrıca, inşa edilen bu dört selatin camisi, Sakızda yaptıkları dini ideolojik çağrışımlarla, eski dokuda mekânsal farklılıklar meydana getirmişlerdir. Bugün, Mecidiye ve Osmaniye Camileri asli fonksiyonlarını kaybederek, Hamidiye Camisi tamirhane olarak kullanılarak kimliksizleştirilmişlerdir. Bu yapılar, günümüzde sadece Sakız'ın selatin cami olmalarının yanı sıra, diğer Ege Adaları'ndaki Osmanlı mimari eserleri içerisinde Osmanlı dini erkinin simge/sembol yapılarıdır.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

DH. MKT., 2745/50; İ. MVL., 500/22604; Y. MTV., 218/15; 219/8; 66/53; 73/59; Y. PRK. BŞK., 23/112; Y. PRK. UM., 72/66.

Vakıflar Genel Müdürlüğü:

Ahkâm-ı Sultân Abdülmecid Han, Defter Nu. : 997, s. 9; Cânib-i Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn, Defter Nu. : 998, s. 11; Defter Nu. : 997, s. 9-10; Defter Nu. : 999, s. 42; Defter Nu. : 998, s. 11, 14; Defter Nu. :2439, 11 Kasım 1925, s. 290-291; Mecidiye, Defter Nu. : 999, s. 84, 89; Defter Nu. :887/235, s. 530-531.

B. Arşiv fotoğrafları

Sakız Mecidiye Camisi (İslam Tarih, Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi(IRCICA), Nu. : 90802-07).

MATBU ESER VE MAKALELER

Abou-El-Haj, Rifâat Ali, *Modern Devleti'n Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. :Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 116.

Akyürek, Göksun, *Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 1. Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-25*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Bektaş, Cengiz, "Sakız", *Yapı*, Temmuz-1988, Sayı: 188, s. 75.

Cannav, Sabri, *Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Deniz, Şefaattin, "Sakız Mecidiye Camii'nin İnşaat Süreci ve Açılışı", *History Studies International Journal of History*, Volume 7 Issue 4, p. 47-68, December 2015, s. 47-68.

Derinçil, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı' ve 'Muhayyel Cemaat', ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, S. 54/55, 1991, s. 51.

Engelhardt, Edouard-Philippe, *Tanzimat ve Türkiye* (Çev. :Ali Reşad), Kaknüs Yay., 1999, 2. baskı, s. 36.

Habibzâde Rodoslu Ahmed Kemal, *İsporad Adaları ve Tarihçesi*, İstanbul, 1331 (Rumi), Hikmet Matbaası, 55s.

İlgar, İhsan, "Ege Denizi'ndeki Adaları Nasıl Kaybettik", *Tarih*, 1974, I/5, s. 18-21.

İlgürel, Mücteba, "Sakız'da Türk Vakıfları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. I, 1972, s. 7-12.

İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir?" *Ankara Üniversitesi DTCF, Tarih Araştırmaları*, I, (1940/41), 1941.

İnalçık, Halil, *Tanzimat I, 100. Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

İslamoğlu, Huri, "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *Constituting Modernity: Private Property in the East and West* (Der. :Huri İslamoğlu), London I. B. Tauris, 2004, s. 285-286.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, c. V, 1994, Lev. XII.); Ankara, 2000.

Konuk, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Otoman Architecture in Lesbos, Rhodes, Chios and Kos Islands*, Dışişleri Bakanlığı, SAM Yay, Ankara, 2008.

Konuk, Neval, *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları/The Rumelia Journey of Sultan Mahmud II and Memory Stones*, T. C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2016, 160s.

Mardin, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (Der. :Mehmet Ö. Alkan, Murat Gültekinçil, Tanıl Bora), İletişim Yay., İstanbul, 2003.

ΜΟΥΤΣΑΤΕΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α., *ΧΙΟΣ 1898-1920*, ΧΙΟΣ, 2002, 180s. (Kitabın Türkçe ismi, Sakız 1898-1920, Dönemin Kartpostallarıyla Geçmişe Bir Yolculuktur).

Namık Kemal'in Hususî Mektupları IV, Rodos ve Sakız Mektupları, (Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1986.

- Orhonlu, Cengiz, "Onikiadada Türk Eserleri ve Türk Nüfusu", *Türk Kültürü*, Ekim 1964, Yıl:II, S. 24, s. 29-34.
- Öreñ, Ali Fuat, "Sakız Adası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2009, c. 36, s. 6-8.
- Öreñ, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul, 2006.
- Pınar, İlhan, "Venediklilerin 1694 Sakız İşgali ve İzmir'i Tehditlerine Dair Bir Seyahatname- Hatırat", *Toplumsal Tarih*, S:30, c. 5, Haziran 1996, s. 54-60.
- Öztürk, Nazif, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri (2)", *Vakıflar Dergisi*, S. 16, Ankara, 1982, s. 34-37.
- ΠΟΛΗ ΧΙΟΥ (1830-1940), Atina, 2004.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 1999, s. 489.
- Sannav, Sabri Can, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", *TD*, XXXIX (2004), s. 125-137.
- Turan, Şerafettin, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", *Ankara Üni., DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. IV, S. 6-7'den ayrı basım, Ankara, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983, c. 2, s. 171-175.